

János Mihály

Középkori falfestmények a kökösi unitárius templomban

Az 1954-ben bekövetkezett tűzvész után Kónya Ádám (1935–2008) művelődéstörténész végzett kutatást a székelyföldi, háromszéki falu templomának romos falain. Az 1971-ben írt tanulmányában olvashatunk a templomhajó belső és külső falain megtalált falképnymokról. Érdekes megjegyzését, amely szerint a hajó északi, külső falán látott három glóriatöredék a Szent Család ábrázolása lehetett,¹ annyiban

módosíthatjuk, hogy inkább a három szent magyar király, István, László és Imre alakja lehetett ott eredetileg megfestve, mint például a gelencei Szent Imre műemlék templom hajójának az északi külső hosszfalán, amelyből szintén csak kis részlet maradt reánk. Sajnos a kökösi falképnymok ma már nem láthatók. Ellenben az 1962-ben végzett falkutatás és a 2022-ben befejezett restaurálás eredményeként a déli

fal egyik ablaknyílásának bélletén gazdagon festett díszítményben gyönyörködhetünk, amelyhez hasonló a közeli sepsikőröspataki Szentháromság plébániatemplom szentélyében láthatunk. Kónya Ádám a templomhajó nyugati oldalán látott lovas jelenetekből és a harsonás alak feltűnéséből az utolsó ítélet ábrázolására következtetett.²

A legutóbbi falkép-restaurálási munkálatok nyomán egyértelműen megállapítható, hogy a templom művészettörténeti értékei között a legjelentősebb a hajó nyugati falát borító, XV. századi falkép-kompozíció.³ Ez az emlék a középkori Magyarország templomaiban általánosan megfestett Szent László-legenda egyik különleges jelenete, amelyet a ma ismert ciklusok között még csak a kilyéni unitárius templomban ábrázoltak.⁴ A Szent László-legenda falképei, mint köztudott, az 1068. évi besenyő-úz betörést követő kerlési ütközet valós, történeti eseményeinek képzőművészeti ábrázolásai.

Az ütközet legendás eleme – Szent László megmenti az elrabolt (elszöktetett) leányt – később a középkori magyar művészet egyik legismertebb témájává vált, amelyet több jelenetből álló falképsorozatokban festettek meg a Magyar Királyság egész területén. A legtöbb falképciklus a következő jeleneteket ábrázolja: kivonulás, ütközet, a kun üldözése, birkózás a kunnal, a kun lefejezése. Néhány képsorban látható még egy első képként megfestett várjelenet, máskor amint a leány lerántja a kun vitézt a lóról, és egy-két ciklus záró jeleneteként Szent László pihenése a lány ölében. „E sorozatok – írta Kerny Terézia (1957–2015) a Szent László-ikonográfia egykori jeles

kutatója – nézőik számára olyan jelenségeket, eseményeket idéztek föl, amelyek egyszerre közvetítették a múlt üzenetét és a közelmúlt eseményeit. Azokat a történéseket, amelyekkel maguk is találkoztak vagy legalábbis találkozhattak.”⁵

A kezdetben profán jellegű téma László király 1192-ben történt szentté avatása után szakralizálódott, és így átértelmezve kapott helyet vizuális elbeszélés formájában más szentek és bibliai témájú falfestményekkel együtt a XIII. és a XV. században épült templomokban.

Az ország más vidékeihez hasonlóan a képtilalom nyomán a székelyföldi protestáns templomokban is bemészelték vagy bevakolták a középkori falképeket a XVI. és a XVIII. század folyamán. Egészen más okok – épületjavítások, a falképek időjárás vagy emberi tényezők által okozott sérülése, roncsolódása, valamint az új oltárok és táblaképek berendezése – miatt a katolikus valláson maradt templomokban szintén eltűntették a régi falfestményeket.

A XIX. századtól napjainkig zajló falképfeltáró munkálatok során több Szent László-legendai falképciklus került újra napvilágra a középkori templomokban; ezek nagy része a mai Magyarországgal szomszédos államokban látható, így a romániai Székelyföldön is, ahol számos töredékes falkép mellett nagyszerű teljes sorozatok maradtak reánk.⁶

A kerlési harc története és abban Szent László tettei a legrészletesebben a XIV. században keletkezett *Képes krónikában* olvashatók: „A kunok dúlják Magyarországot. Ezután a pogány kunok áttörték a gyepeket, és a

Meszes-kapu felső részénél berontottak Magyarországra; Bihar városáig kegyetlenül végigprédálták az egész Nyírséget, véghetetlen sokaságú férfiakat, asszonyokat és állatokat vittek magukkal, várakozás ellenére átkeltek a Lápos patakon és a Szamos folyón, majd visszahúzódtak. Salamon király tehát és Géza herceg öccsével, Lászlóval összeszedték seregüket, nagy sietve elindultak és áthaladtak a Meszes-kapun, még mielőtt a kunok átkelhetek volna a hegyeken; Doboka városában közel egy hétig várakoztak a pogányok érkezésére. A kémek közül az egyik, az Újvárból való Fancsika nevezett, csütörtökön tudatta a királlyal és a hercegekkel, hogy közeledik a kun sereg. A király és a hercegek seregükkel a közeledők elébe nyargaltak, és éjszakára a kunok közelében telepedtek meg. Pénteken kora hajnalban fölser-

kentek, mind az oltáriszentség vételével erősítették meg magukat; elrendezték csapataikat, és ütközetre vonultak a pogányok ellen. Amikor ezt meglátta a pogány harcosok Ozul nevű hadnagya, aki Gyula kun vezér embere volt, mivelhogy a gőgösség igen eltöltötte, és nagyon sokat tartott magáról, így szólt embereihez: »Menjenek az ifjak a gyámoltalan magyarok ellen, és csak úgy játszva vívjanak velük!« Nem hitte ugyanis, hogy bárkinek is van bátorsága elébük állani. A pogányok tehát kivonultak a magyarok ellen, és látták, milyen rettentő seregekkel jöttek; azonnal megjelentették ezt a hadnagyuknak, Ozulnak. Ez összegyűjtötte a vele levő kun sereget, és hamar egy igen magas hegy tetejére húzódott; gondolta, ott van leginkább biztonságban, minthogy a hegyoldalon igen nehéz a feljárás; a lakosok Kerlésnek

nevezik ezt. Az egész magyar sereg a hegy lábánál gyűlt össze. Salamon király vitézei mind egyforma patyolatzászlót hordoztak. A pogányok már mind a hegy tetején tömörültek össze; bátrabb, vakmerőbb íjászaik leszálltak a hegy lejtőjének közepéig, hogy a magyarokat a lejtőről távol tartsák. Mint a záporosó, oly sűrűn hullottak nyilaik a király és a herceg csapataira. Némely jeles magyar vitézek azután rárontottak ezekre az íjászokra, és közülük sokakat megöltek a hegyoldalban, csak nehezen és vajmi kevesen hághattak fel újra társaikhoz, ijaikkal verték, úgy ösztökélték lovaikat. Salamon királyt heves lelkülete, bátorsága elragadta, és csapatával a legmeredekebb hegyoldalban hatolt fel a pogányokhoz; azok meg sűrűn szórták rá nyilaik záporát. Géza herceg, amilyen óvatos volt, mindig a menedékesebb lejtőn hatolt fel, nyilatkat szórt a kunokra; öccse, László az első támadásnál négyet ölt meg a legvitézebb kunok közül, az ötödik nyilától súlyosan megsebesült – utóbb ezt is megölte –, Isten irgalmából aztán hamarosan kigyógyult sebéből. A magyarok tehát kegyetlen halállal szorongatták a pogányokat, futottak is nyomorultul, de a magyarok még gyorsabban üzték őket, vért szomjúhozó, éles kardjukat a kunok vérével részegítették. Kardcsapásokkal hasogatták a frissen beretvált kun fejeket, akár az éretlen tököket.

Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután

lándzsavégre megközelítette, semmi re sem ment vele, mert az ő lova már nem iramodott gyorsabban, amannak lova sem maradt vissza semennyit sem; így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és mondá: »Szép hűgám! Fogd meg a kunt övénel, és vesd magad a földre!« Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László herceg közléről át akarta szúrni a lándzsával; a leány ekkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is kitetszik, nincsen hívség az asszonyokban, bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg azután sokáig mérkőzött a férfiúval, majd elvágta inát és megölte. De az a leány nem a püspök leánya volt. A király és a dicső hercegek így majdnem az összes pogányokat megölték, megszabadították mind a keresztény foglyokat, és diadalmas győzelemmel, örvendezve tértek vissza az egész vidám magyar haddal. Nagy volt az örvendezés Magyarország-szerte, szent énekekben és imádságokban magasztalták Istent, aki győzelmet adott nekik.²⁷

A középkori magyarországi templomokban, így az erdélyiekben is, rendszerint az északi hajófalat díszítették a történetet megjelenítő hat jelenetből álló képsorral. A kökösí és a kilyéni templomokban a hajó nyugati falán egy olyan egyedi mozzanata látható a freskóciklusnak, amely mintegy bevezeti az események ábrázolását: az ellenséggel való ütközetre készülő magyar sereg táborozása és hadba indulása. Kökösben csupán ez a jelenet maradt meg a nyugati falon. Az 1954. évi tűzvész után az északi hajófal akkor nagyrészt összeomlott, de Kónya

Ádám egyik helyszínen készült rajzából tudjuk, hogy a legenda ábrázolása ezen a falszakaszon folytatódott. A rajzon lándzsát, sisakot és nyilvesszőket lehet kivenni, így az ütközet jelenet megmaradt részleteire gondolhatunk.

A nyugati fal XV. században megfestett kompozíciójában egy négytornyos templom körül bástyákkal ellátott, magas kőfal húzódik, az egyik bástyából kihajló figura harsonát fúj, magas várfal előtt egy másik páncélinget ölt magára, mellette egy íjat kötő katona előrehajló alakját láthatjuk. A képen még kivehető egy lovas alakja, amint bal kezével előre int. Mögötte keresztbe tett dárdák látszanak, és sisakos katonák sorakoznak. A háttérben még egy sátortetős bástya látszik. A nyugati bejárat fölött egy püspök álló alakja lehetett megfestve, ma már csak a keresztpántos püspöki süveg látszik, ettől jobbra glóriás szent térdel imára kulcsolt kezekkel, a püspök által tartott kehely vagy monstrancia felé fordulva. A szakállal és bajusszal ábrázolt, térdeplő alakban Szent Lászlót jelenítette meg az egykori festő, korona nélkül, amely a mögötte álló apród kezében lehetett. Erre a gidófalvi református templomban jól látható hasonló jelenet alapján gondolhatunk. Az apród mellett ma már csak egy pajzs látható, és ló üres nyereggel visszafordulva. A nagy vár- és kivonulásjelenet felvonuló lovasokkal záródhatott, de már csak a felsorakozó lovak lábai látszanak.

A jelenetek alsó részén hullámos vonalak és növényi elemek jelzik a táji környezetet. A kompozíciót szép indadíszes, növényi ornamentikával és geometriai formákkal díszített keretfestéssel látták el, amelyből nagyobb felületet a templom és a vár körül látha-

tunk, és egy kis, azonos motívummal festett töredéket a déli bejárat mellett. A kökösi, egykor nagyon gazdag ábrázolási típushoz hasonló példát láthatjuk a kilyéni unitárius templomban, a hajó nyugati oldalfalán, amelynek restaurálását 2017-ben fejezték be.

A Szent László-história falképciklusának első jelenetét a legtöbb kutató várjelenetként, illetve kivonulásként írta le. A kivonulás kompozíciója a magyar királyi udvarban is ismert nyugati lovagregények vagy akár a kereszties hadjáratok hasonló képi toposzához igazodva jelenik meg a Szent László-história ábrázolásában. A jelenet a várkapun kivonuló lovas sereget ábrázolja több magyarországi és szlovákiai templomban. Más falképeken a kivonuló lovasokat a várnép búcsúztatja.

A falképeken a festők fantáziájának mértékében, többé-kevésbé részletgazdagon ábrázolt várat a téma irodalmában Várad váraként írták le, pedig a *Képes krónikában* előbb a felprédált Biharról, majd Doboka városáról esik szó, ahol Salamon király a hercegekkel együtt várta a Lápos és a Szamos folyó mentén visszatérő ellenséget: „Salamon király tehát és Géza herceg öccsével, Lászlóval összeszedték seregüket, nagy sietve elindultak és áthaladtak a Meszes-kapun, még mielőtt a kunok átkelhetek volna a hegyeken; Doboka városában közel egy hétig várakoztak a pogányok érkezésére.”⁸

Megfontolandó tehát, hogy mennyire helyes a falképciklus első jelenetét Váradról való kivonulásként megnevezni, hiszen a krónika szövege hiteles történelmi eseményről és helyszínről számol be, vagyis az erdélyi Doboka váráról, amely a középkortól a mai napig az erdélyi római katolikus püs-

pökség kolozs-dobokai főesperessége kerületéhez tartozik.

Ha újból szemügyre vesszük a Szent László-ciklus eddig ismert vár-, illetve kivonulásjelenetét, azt látjuk, hogy a hadba vonuló szent királyt és az őt megáldó püspököt csak az erdélyi, pontosabban a székelyföldi templomokban: a gelencei, homoródkarácsonyfalvi, bögözi, székelyderzsi, gidófalvi, kökösi és a kilyéni templomokban festették meg a XIV–XV. században. Legújabbban hasonló jelenetet tártak fel a restaurátorok Erdélyben, a somogyomi evangélikus templomban. A mai Magyarország

és Szlovákia, Szlovénia és Horvátország területén található falképsorozatok kezdő jelenetében sehol sem tűnik fel ez a mozzanat. Ott legtöbbször a vár népét látjuk, amint a kivonuló lovas sereget búcsúztatja (pl. Tereske, Vizsoly, Gömörhákos, Rimabánya, Karaszko, Zsigra), vagy csak a várából kilovagló katonákat (Türje, Kisszeben/Sabinov).

Összegezve a fentieket, a Szent László-legendára vár- és kivonulásjelenet az eddig ismert erdélyi falfestményeken a Doboka várából kivonuló Szent Lászlót és seregét ábrázolja, amint az erdélyi püspök áldását fogadja.⁹

Jegyzetek

¹ Kónya Ádám: *A kökösi unitárius középkori templom feltárása és helyreállítása*. Keresztény Magvető, 1971. 191–199.

² Uo. 194.

³ Részletes leírása Jékely Zsombor–Kiss Lóránd: *Kökös*. In: *Középkori falképek Erdélyben*. Szerk. Kollár Tibor. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2008. 154–161.

- ⁴ János Mihály: *Kilyén*. In „... ideje az építésnek...” A Rómer Flóris Terv műemlék-helyreállításai. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2018. 117–120.
- ⁵ Idézi János Mihály: *A kilyéni unitárius templom*. Kalauz. T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2018. 50.
- ⁶ János Mihály: *A hitvalló lovagkirály. A Szent László-legenda falképei a székegyföldi templomokban*. In Lovagkirály. Szerk. Isó M. Emese–Kollár Tibor–Kovács Gergely. Kárpátok Eurorégióért Regionális Fejlesztési Közhasznú Egyesület – Iskola Alapítvány. Nyíregyháza – Kolozsvár. 2021. 15–164.
- ⁷ *Képes krónika*. Fordította Bellus Ibolya. Helikon. Budapest, 1987. 28–29.
- ⁸ *Képes krónika*, i. m. 28.
- ⁹ Lásd János Mihály: *A püspök megáldja a hadba vonuló Szent László királyt*. In „Elődeim kezét fogom hát, az ő munkájukat folytatom”. Emlékkötet László Gyula halálának 20. évfordulójára. Európai Folklór Intézet. Budapest, 2021. 193–220.